

Hebrew Writers Association in Israel

עגנון מגלה פני פריד

Author(s): אברהם בנר

Source:

Moznaim /

מאזנים

Vol. No. 11 89'), pp. 17-21 פברואר , תשמ"ט

Published by: Hebrew Writers Association in Israel

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/23932709>

Accessed: 10-05-2018 12:05 UTC

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Hebrew Writers Association in Israel is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Moznaim* / מאזנים.

JSTOR

<http://www.jstor.org>

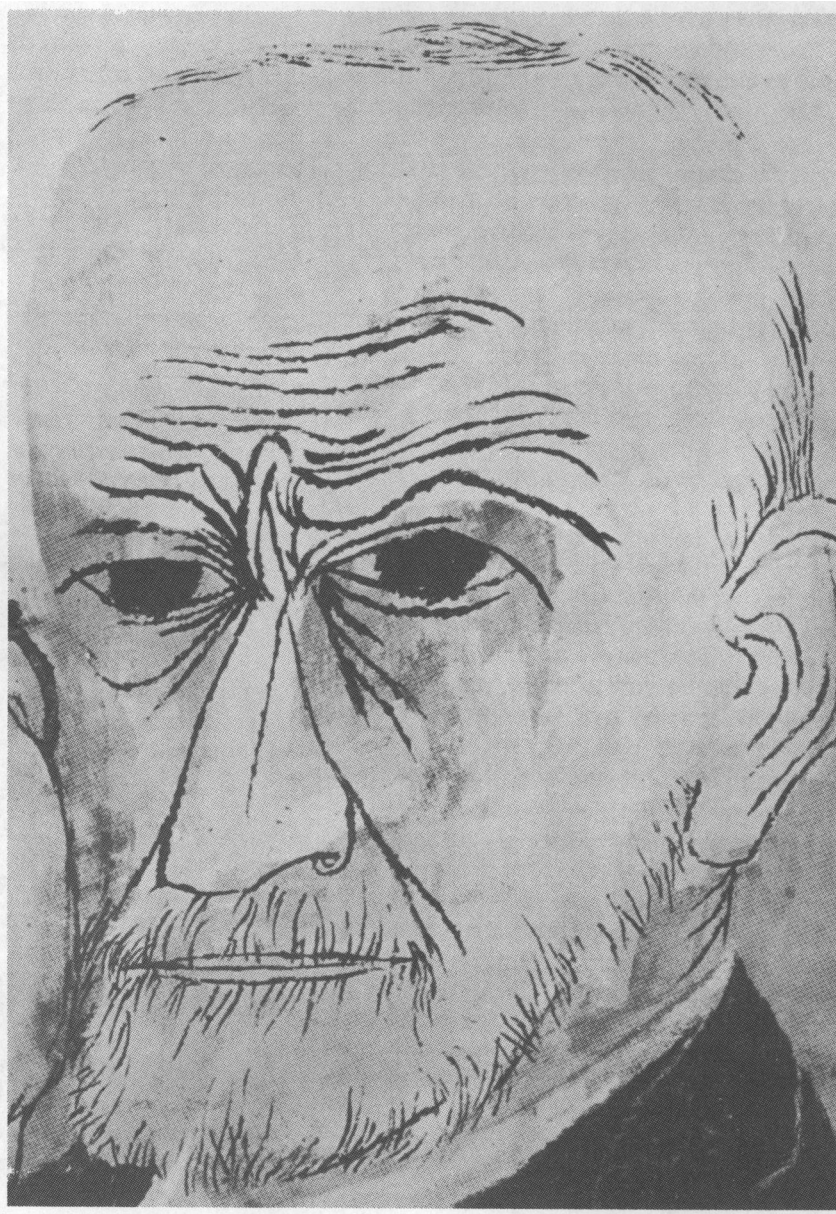
עגנון מגלה פני פרויד

על זיקתם של סיפורים מסוימים של עגנון לרעות פסיכואנאלי-טיות כבר עמדה הביקורת – ולו במרומו – לפני שני דורות.

כשהופיעו ראשוני "סיפורי המעשים" בראשית שנות השלושים, העיר רב סדן, שלסיפורים אלה יפה גישה פסיכולוגית, שכן באותה תקופה התעניין סדן מבחינה זו גם ביצירותיו של ברנר, והרברים ידועים. התעניינות פסיכואנאליטית זו מעולם לא פגה, ובזמן האחרון עסקו בפרשה זו הלל ברזל, דבורה שרייבוים, ר' אברבוק ויעל פלדמן. בדרך כלל התעניינות זו מתרכזת בפשר עולם החלומות ובמיוחד בסמלים האירוטיים שבהם. רוב המבקרים, אם כן, נתפשו לפירוש "פרוידיאני" במונח זה, אבל לא טרחו לעמוד על ההשלכות של עצם מלאכת הפרשנות הזאת לגבי עיצוב העולם בפרוזה מימטית.

כדי להיכנס לסוגיה זו, אני רוצה להעביר את הדיון למישור ההיסטורי ולשאל: מתי ואיך נקלטו נטיות מחשבה אלו אצל עגנון? חשוב להגיד במפורש מראש, שיחסו של עגנון אל פרויד היה אמביוואלנטי במשך כל חייו. כדי לבסס את דיוננו בחומר טקסטואלי, נבדוק, דרך השוואה, שני טקסטים: הנוסח הראשון והשני של הסיפור "פנים אחרות"; הראשון פורסם ב"דבר" 1932, ואילו השני ב"גיליונות" 1941. בדיקה זו תאפשר לנו מעקב אחרי התפתחותו של הסופר בעשור מכריע זה – שנות השלושים. בכך נראה איך הסופר, בשיא כוחותיו, חיפש שוב ושוב דרכי הבעה משוכללות.

עגנון, כידוע, נמשך לתיאור מצבי נפש גיבוריו כבר בראשית דרכו בארץ, ב"עגונות", למשל, ובוודאי ב"והיה העקב למישור". לא מן הנמנע, שעגנון הצעיר כבר שמע על פרויד בימי נעוריו בבוצ'ץ, שהרי העיתונות הווינאית הגיעה לבוצ'ץ,

בן שאן: זיגמונד פרויד

מרבבות: על יחסי-הגומלין בין הסיפור 'פנים אחרות' לעגנון ובין כותרתו (הספ' רות 3/I-4 [1968-1969], עמ' 717-718). גולומב טוען, שהמלה "פנים" בצורותיה הרבות שקועה בתוך מספר ביטויים נפוצים ושורשיים כלשון העברית, כגון: פנים ישנות, פנים חדשות. פנים לכאן ולכאן. משתמע לשתי פנים. פנים אל פנים. מעמיד פנים, מסתיר פנים, מכיר פנים, נושא פנים, מלבין פנים, מלביש פנים, מעלה פנים, והנה, אף-על-פי שגולומב לא ברק את הטקסט כדי לראות איפה מופיעה המלה, כדאי לנצל את הצעתו לגבי הפור-טנציה של המלה בסיפור, כאילו היא נעוצה כגרעין של הרבה היגדים פוטנציאליים. (ראה את המושג הזה אצל Riffe

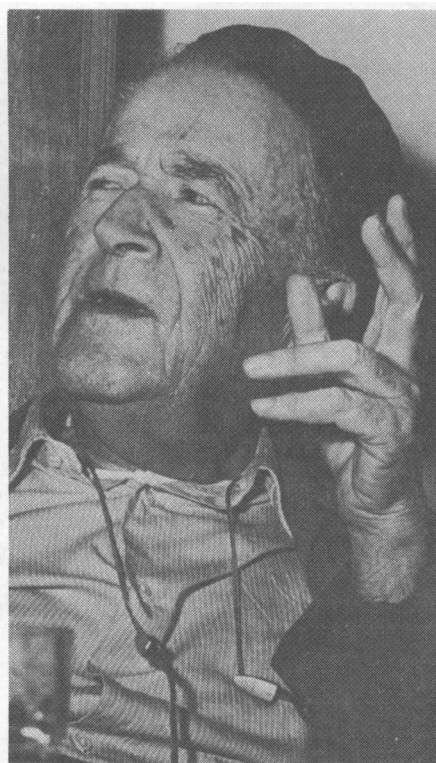
litene). אפשר, למשל, לנסח את רוב המוטיבים היסודיים – וגם אלו שבתת-הטקסט – כמטבעות לשון שנתרקמו סביב המלה "פנים"; כגון: הרטמן גילה פנים חדשות. דבריהם משתמעים לשתי פנים. הרטמן הסתיר פניו מטוני. הרטמן התחיל להסביר פנים לטוני. דומני שאפשר להוסיף כאן, שהפונקציות הלשוניות הפסיכולוגיות הן אלו הן אותן הפונקציות שיהיו ממעייניו של פרויד ושעליהם הרחיב את הדיבור/סיפור.

וכעת לשני הנוסחים של "פנים אחרות". עובדת יסוד: כאשר עגנון הכין את נוסח ב' (גיליונות) הוא הוסיף לנוסח הקודם (דבר) כ-1700 מלה, וזוהי הרחבה של כ-25% (א=5460; ב=7160). ועל כן, הנוסח השני מחולק לארבעה פרקים בשעה שבי-נוסח הראשון אין כל חילוק לפרקים. עגנון גם שינה הרבה שימושי לשון שבו-דאי נראו לו כמלאכותיים ב-1941 ואפילו השמיט כמה משפטים.

(א) נתחיל בחשמטות. ההשמטות אינן רבות, אבל הן מהותיות מכיוון שהן מציינות מגמה בדרך האמנות של הסופר. אציג שלוש דוגמאות: 1. בראשית הסיפור, כש-המספר מזכיר לראשונה את דוקטור טנצר, הוא מאיך אותו כ"מזכיר הכבוד של גרוד הכבאים". כינוי גיחוך זה חסר מנוסח ב', שהרי עגנון ודאי הרגיש, שבמקום לגנות את טנצר על-ידי פרט חיצוני זה, מוטב לאיך אותו על-ידי סצינה רחבה יותר, רבת תנועות והרהורים, שמהם משתמע כמה מגוחך הוא טנצר. 2. לגבי מיכאל הרטמן, אנו יודעים מקריאת נוסח ב' שהוא סוחר ועסקי מטרידים את מנוחתו, אבל לא ידוע לנו מה עיסוקיו. והנה בנוסח א' (דבר) אנו למדים שהוא "עוסק בחכירות וקבלנות", פרטים שלא היו חשובים לעגנון

מחיצה מפסקת בין הריאלי והסוריאלי או המאטריאלי. מאידך, ספק אם עגנון הת-עניין בכלל באותם הפרקים בספרות ה-משנית על החלום. דומה, שמבין פרקי הספר התרשם בעיקר מפרק VI.

בחרנו בסיפור "פנים אחרות" משני טעמים. האחד כבר הזכרנו: יש בו שני נוסחים שונים. והטעם השני: יש בו הרבה מרכיבים שהם מצויים דווקא ב"פשר הח-לומות". למשל: (1) יש בו שני סוגי חלומות – חלום שנבנה מקטע חוויות אקטואליות, וחלום שנבנה מזיכרונות ה-ילדות הרחוקה. (2) יש בו גודש של סמלים "אירוטיים", שכולם נמצאים באינדקס ב-סוף פרק VI של ה-Traumdeutung. (3) גם המספר וגם הגיבור, מיכאל הרטמן, וגם אשתו לשעבר, טוני, תוהים שוב ושוב על פשר אמירות או תנועות הגוף או אירועים שהם לכאורה חסרי-משמעות. (4) המספר תוהה – ועל כן הקורא נאלץ לתהות – על פשר פני הרברים, כאילו פני הרברים אינם אלא מעין לשון שאנו נדר-שים לפרש אותה.

ש.י. עגנון

בגלל חשיבות עניין המלה "פנים" – שהיא טבועה בשם הסיפור – בטרם ניגש להשוואת טקסטים, מן ההכרח שנוכיר את מאמרו המאלף של הרי גולומב "פנים

ודעותיו של פרויד, במיוחד אלו שהתגבשו ב-Traumdeutung", עוררו מהומה בעיתו-נות בעשור הראשון למאה. בכל זאת, דומני שאת גילוייו של פרויד כסופר שאפ-שר ללמוד ממנו משהו על מלאכת הכתיבה, ניתן לייחס בוודאות דווקא לשנות השלו-שים, כלומר – אחרי שהוציא עגנון את ארבעת הכרכים של כל סיפוריו, הוצאת ברלין 1931. הנימוקים לקביעה זו ברורים: א. בראשית תקופה זו פירסם עגנון את הסיפורים הראשונים של "ספר המעשים" ואת "פנים אחרות" (נוסח א'), "המטפחת" ו"פת שלמה". סיפורים אלו שונים לחלוטין אפילו מן הפרקים הפנטאסטיים ביותר של "הכנסת כלה" או סיפורי יפו, ועל כן עוררו, עם צאתם לאור, תמיהה רבה בקרב הקוראים הנאמנים של הסופר. ב. באמצע עשור זה פרסם עגנון את "סיפור פשוט" (נוסח א'), מעשה בהירשלה הורביץ שנטרפה עליו דעתו ונתרפא בטיפולו של ד"ר לאנגזם, רופא נפש. כדאי להזכיר, ששיטת טיפולו של ד"ר לאנגזם היא ההיפוך הגמור של שיטת פרויד הידועה. אצל פרויד החולה מדבר, והרופא שומע את סיפורו; ואילו אצל עגנון – הרופא מספר מסיפורי העיירה היהודית, והחולה שומע – ומחלים. נמצא, שהרופא האמיתי של הנפש הוא המספר. בשנות השלושים הגיע, כידוע, גל חדש של עולים/מהגרים מגרמניה ו-אוסטריה, ואלה הביאו איתם מטען תרבותי מגוון. ביניהם היה Dr. Max Eitington, מחוגם המצומצם (הפנימי) של חסידי פרויד. ב-1933 ארגן Eitington את Palestine Psychoanalytic Association כשלוחה של המרכז בווינה, שם ישב פרויד הזקן עד סוף שנות השלושים. Eitington ואשתו היו ידידים קרובים של עגנון ואשתו, וביקרו אצלם לעתים תכופות. ג. בתוך הספרייה של הגב' אסתר עגנון היו ה-Gesammelte Werke של פרויד, ולפי עדות הבת, גב' אמונה ירון, אסתר עגנון היתה קוראת לפני בעלה פרקים מתוך ספרי פרויד.

אם קל, יחסית, לקבוע, מתי גילה עגנון את פני פרויד, יקשה לקבוע בוודאות איזו מיצירותיו הרבות של פרויד עשו עליו רושם. ואולם, יצירה אחת בולטת לעין, והיא ה-Traumdeutung, דווקא מפני שהיא כה מרכזית לכתבי פרויד ויש בה הרבה מרכיבים שעשויים היו לעניין את עגנון: (1) החלום כלשון או כסיפור מיוחד, שמתפרש לכאן ולכאן, ויש בו שימושים רבי-פנים בסיפורת; (2) החלום כיצירה המורכבת גם מקטעי ההווי של החולם וגם מזיכרונות הילדות; (3) החלום כעולם מוגדר (מיקרוקוסמוס) אשר בו אין כל

אחרת. נמצא, שהווייתו החלומית של הרטמן משקפת את הווייה הבריונית של הסיפור כולו. ואם הרטמן גילה במשך סיפור זה פנים אחרות ליחסיו עם אשתו ולעצם קיומו, עגנון גילה בין נוסח לנוסח פנים אחרות לפרוזה העברית.

שבחי ד"ר לנגזם

"חביאו רופא אצל חירשל. שאל הרופא את חירשל, כמה שנותיו של חקיסר, כדי לבחון שכלו שאל אותו כך. חשיב חירשל ואמר, שבע ומחצת. שאל הרופא את חירשל, מה שמד? אמר לו, שבע ומחצת... בדקו חרופא בעיניו ובדופקו וכתב לו סם רפואה ואמר, אם אין רפואה זו מועילה חריני כותב לו רפואה אחרת." (סיפור פשוט, פרק כ"ז); מתוך שורות אלו, המתנגגות מאליהן, לומד חקורא, שאין דעתו של המספר נוחה מן הרופא ושאלותיו. חירשל חורביץ נטרפה עליו דעתו, או משום שהתאחב בבלומה נאכט ואמו השיאתו למינה צימליך או משום שרבעה על המשפחה קללת הצדיק מלפני דורות - או משום סיבה אחרת שהמספר עצמו לא פירש בשמה. כשמצאו את חירשל בשדה "מוטל פרקדן, ורגלו אחת יחפה ונעלו אחת על מצחו ותוגה גדולה מקיפה את פניו". הוא קרא ואמר: "אל תשחטוני אל תשחטוני, אני איני תרנגול, אני איני תרנגול." האיש הראשון שהשכיל להעלות על שפתו את הדעה שנטרפה דעתו של חירשל אמר רק: "צריכים לחביאו לאלעס" וחכל חבינו למה רמז, שהרי זוהי "עירו של הצדיק האל-עסקאי שמטפל במשוגעים". ואולם, חוריו של חירשל, ברוך מאיר וצירל דחו, כנראה, מקור ישועה זו, כלומר - רפואה בידי צדיק חסידי. הם בחרו ברפואה המודרנית - נסעו עם בנם ברכבת משבוש ללמברג לחביא אותו לד"ר לנגזם "רופא זקן שרוב חולי חרוח שבמדינה מביאים אצלו."

ב-1807, כמאה שנה לפני נסיעתו של חירשל חורביץ ללמברג, הגיע לאותה עיר כמבקש רפואה בידי הדוקטורים, יהודי אחר, והוא חולה שחפת. המדובר, כמובן, בר' נחמן מברסלב, מגדולי המספרים בתולדות הספרות היהודית. את סיפוריו, כידוע סיפר בידיש, אבל הם תורגמו לעברית

כאן בנוסח ב' בשעה שהוא איננו מופיע בנוסח א' עד העמוד הרביעי.

(ג) תיקונים. את פרשת התיקונים הקצרים - אבל מגמתיים - נפתח בסוכך. בנוסח א', כשהסוכך מופיע לראשונה - מאוחר בסיפור, כפי שאמרנו - טוני "נעצה אותו בקרקע וחטטה לפניו" - זהו בערך מה שהיא עשתה גם בנוסח ב'. והנה בנוסח א' עגנון הוסיף: "לפני שנים, לפני נישואיהם, הייתה תנועה זו משכרתו ממש. אבל מעולם לא הגיד לה, ואף היא לא הרגישה בדבר". ואילו בנוסח ב', במקום הפסקה הזו מעיר המספר: "מעשה זה שאין בו לא תכלית ולא יופי הרגיש את לבו". מלבד העידון המתון וההדחקה בנוסח החדש, אנו מוצאים במשפט קצר מעין תכלית "פשר החלומות", כלומר: מעשים שאין בהם לא תכלית ולא יופי - שני הסוגים הנורמטיביים של סיבה ומי-סובב - מרגשים את הלב.

בפתיחת הסיפור, כשהרטמן יוצא מבית הדין, הוא רואה את סווירש וטנור מחזרים אחרי טוני. בנוסח א' עגנון כתב: "פתאום נתן (חרפמן) בה עיניו בבקעם ואמר, עמחם את חולבת"; ואילו בנוסח ב' (גיל-יונות 1941) כתוב: "נתן בה עיניו המיוג-עות וחקשות ואמר, עמחם את חולבת". שינוי קטן, כביכול, מ"עיניו בבקעם" ל"עיניו המיוגעות וחקשות" מאפיין את השינוי בתפישת אישיותו של הרטמן. הרטמן של נוסח א' עדיין אדם כועס ותקיף ואילו הרטמן של נוסח ב' מעורר רחמים מרגע הופעתו בסיפור, כלומר - עגנון טרח יותר בנוסח ב' לספק את ההסתברות הפסיכולוגית של דמותו הראשית. בסוף הסיפור, כשהרטמן שוכב לבר על שולחן הכיילאדים, הוא "שומע בעין חמייה" ונדרמה היה לו שהמיה זו באה מחדרה (של טוני). בשני הנוסחים המספר מדגיש, שבאמת אי אפשר היה להרטמן לשמוע מפני שטוני שוכבת בחדר אחר. בנוסח א' כתוב שטוני נמצאת "מעבר לבמה מחיצות" ואילו בנוסח ב' כתוב ש"קיר עבה חפסיק ביניהם". על המשמעות העמוקה בשינוי זה אנו עומדים רק במשפט האחרון של הסיפור, שהרי בנוסח א', כשהרטמן מתנמנם, כתוב: "ירוחו חת-חילה מרחפת וחולבת בעולם החלומות". ואילו בנוסח ב' כתוב: "ירוחו חתחילה מרחפת וחולבת בעולם החלומות שאין כל מחיצה מפסקת ביניהם". תוספת זו של חמש מילים מעשירה לאין ערוך את סיום הסיפור. בעולם החלומות, ובעולם לשון החלומות ועל כן בעולם הבריה, אין כל מחיצה מפסקת בין מציאות זו למציאות

ב-1941, ועל כן השמיט אותם. 3. אחרי שהרטמן מספר את חלומו לטוני בפרק ג' (של נוסח ב'), הוא מעיר לעצמו, שטוני דומה לבעלת הבית בחלום, ובכך הוא מקשר בין החלום ובין המציאות אשר בה הוא נתון. בנוסח א' הוסיף עגנון הערה מאירת עיניים: "מיכאל חביר לה טובה שלא פירשה את חלומו על פי פרויד ופיעתו. יפה היה לו חלומו כמות שהוא, כשלג קודם שנתמסמס". הדימוי לשלג מאלף ביותר. חלום ללא פירוש פרוידיאני דומה לשלג קודם שנתמסמס, ועל כן אנו מתבקשים להסיק מזה, שחלום שנתפרש דומה לשלג שנתמסמס - לשלג שנתלכלך. ואולם, הערה זו, על הברק המטאפורי שבה, הושמטה כליל בנוסח ב', שהרי גינוי פשר החלומות בוודאי איננו מתאים לרוח נוסח שהוא מעין תהייה ממושכת על הלכי הרוח.

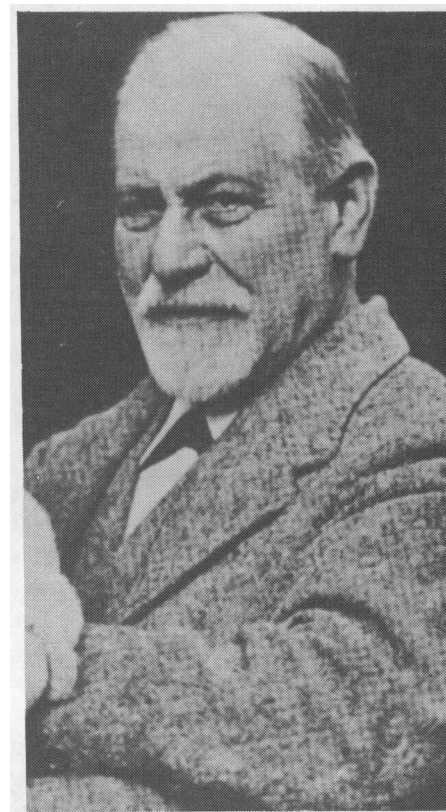
(ב) תוספות. התוספות הרבות שהכניס עגנון בין נוסח לנוסח הן שהשפיעו ביותר על עיצוב הסיפור כמות שאנו מכירים אותו היום. בדרך כלל, אנו מוצאים בנוסח ב' פרטים חדשים שרובם מטונימים להלכי הרוח של הגיבורים, הרטמן וטוני, אשתו לשעבר. את הדוגמה הבולטת נמצא דווקא בפתיחת הסיפור, שהכפיל עגנון את אורכה - ועל כן את משקלה - בנוסח ב'. הורחב כאן תפקידם של שני המחזרים (סווירש וטנור) שחיכו מחוץ לבית הדין לטוני שיצאה "וגיטה בידה". בנוסח הראשון עגנון פרסם רק את הקטע הזה: "בתוך כך נפל סווירש את זרועה בזרועו. טנור הלך לימינה וחרחר בלבו חיום הוא ומחר אני". והנה, בנוסח המוכר לכולנו, הרחיב עגנון את היריעה כדי סצינה שלמה, בהירת קווים, מעין פאנטומימה ואחריה הרהורים מפורטים. בפאנטומימה מופיעה המלה "יד" בכינוייה הרבים, כהמחשה מטונימית של חיוורם הגרוטסקי של שתי חיות טרף אלה. ולאחר תנועות אילמות אלה, מעיר המספר על טנצר: "זכבר חרגיש חרגשה שכלית מעין חנאה כפולת, שיחלך למחר עם פוני שאתמול חיתה של חרטמן וחיום של סווירש". ברורה, אם כן, החרפת הגיוון במחשבתו של טנצר. אפיון זה חזק ומדויק יותר מן התמורה שבחר בה עגנון בנוסח א': "מזכיר כבוד של גרוד הכבאים". הפסקה באה, כאמור, אחרי הפנטומה של הידיים ומסיימת אותה. משחק הידיים נחרט היטב בזיכרוננו, וכשאנו מגיעים לאותם הקטעים שבהם הרטמן צר צורות באוויר בהיסח הדעת, אנו עשויים לקשר את תנועות-ידי האלו עם תנועות ידי המחזרים. ועוד: הסוכך של טוני מופיע לראשונה

בחן שיכלו של הירשל בחידות ולא שאלו כמה שנותיו של הקיסר, כדרך שהרופאים רגילים לשאול את החולים כדי לידע טיבם ומידת שכלם, אלא נתן לו שלום ושאל, ואתה מה לך? כרופא שטפל עם כמה חולים ולבסוף מביאים לפניו בריא שאינו חסר כלום. כמו החכם בסיפור הברסלבי, מקרב ד"ר לנגזם את הירשל בזה שהוא מתייחס אליו כאדם בריא לא פחות ממנו: "ענוה והכנעה ועצבות, שלושה סימנים אלו שנצטיירו בפניו של הירשל משכו לבו של הרופא הזקן אחרינו לאהבו." (4) אחרי שהחכם או הרופא (ד"ר לנגזם) קונה את אמונו של החולה, הוא נוקט בשיטת תרפיה מקורית ונועזת. מטרת התרפיה היא להחזיר את החולה אל עצמו, אל אישיותו כפי שהיתה לפני שנטרפה עליו דעתו. מה עשה החכם? "אז רמז החכם והשליכו להם כתונת, ואמר החכם-ההינדיק לבן-המלך. אתה חושב שהינדיק אינו יכול לילך עם כתונת? יכולים להיות לבושים כתונת ואף על פי כן להיות הינדיק. ולבשו שניהם הכתונת. ואחר זמן מה רמז והשליכו להם מכנסיים ואמר לו גם כן כנ"ל. אתה חושב שעם מכנסיים לא יכולים להיות הינדיק? ולבשו המכנסיים, וכן עם שאר הבגדים." שיטתו של ד"ר לנגזם אף היא היתה בלתי-שגרתית ואפילו מוצנעת! "אילו שאלו את הירשל כיצד הוא מרפא אותך, היה משיב בתמיחה, וכי ברפואה הוא עוסק?... פעמים הרבה כשישב הרופא לפניו ודיבר עמו כאדם שמדבר עם חברו היה הירשל שואל את עצמו כלום יודע זה שאני קראתי כתרנגול והייתי משורר על ("העשבים הגבוהים שלג יורד"). ודאי אינו יודע כלום, שאלו היה יודע היה מושיבני בבלוב ושופך צוננים על ראשי."

ד"ר לנגזם לא הושיב את הירשל בבלוב כדרך רופאים מסוימים ולא השכיבו על ספה כדי לדובב אותו בדרך פרויד וסיעתו. על דרך הטיפול של הרופא הפרוידאני ידע עגנון לא מעט בתקופת כתיבת "סיפור פשוט". הוא הכיר כמה מספריו של פרויד, בוודאי ה-Traumdeutung ("פשר החלומות") וכן התיידד בירושלים עם

את עצמו כתרנגול ועושה מעשה תרנגול. אצל ר' נחמן הוא אוכל ויושב כתרנגול ואילו אצל עגנון הוא קורא כתרנגול: גע גע גע. והנה, נוסף על תכונה בולטת זו (והקשר לעיר למברג) יש עוד חמישה מוטיבים שכדאי לדון בהם. דיון זה יגלה איך תורם הסיפור לעיצוב הרומן ופרושו.

(1) בשני המקרים מבטל המספר את הרופאים הרגילים - הדוקטורים. ביטול הדוקטורים וה"דוקטורי" חוזר שוב ושוב בסיפור החסידי ואין לתמוה עליו שהרי הדוקטור מסמל את עולם המדע והטכנולוגיה ומי שמזדקק לדוקטור אפשר לחשווד בו כחסר בטחון שלם בכוחות הצדיק. ביטול הרופא ברומן זה, ב"סיפור פשוט", מופיע לא רק בפרקים המתארים את שגעונו של הרשל אלא אף בפתיחה הידועה: "מירל האלמנה שכבה ימים רבים חולה. רופאים ורפואות אכלו את יגיעה ואת החולה לא רפאו. אלקים בשמים ידע את מכאובה ונטלה מן העולם." (2) במקום רופאים רגילים שאין בידיהם רפואה, מעלה המספר את דמותו של רופא מיוחד, רופא עילאי אצל ר' נחמן הרופא הוא "חכם אחד" מעין צדיק האמת שמופיע שוב ושוב בעולם הסיפורי הברסלבי. אצל עגנון הרופא הוא דוקטור לנגזם והוא מוצג לקורא כ"רופא זקן שרוב חולי הרוח במדינה מביאים אצלו." בסיפורי עגנון, מופיעים שוב ושוב הזקנים שכוחם כמעט על-אנושי, בחינת משה רבנו ששימש, אגב, גם בשביל ר' נחמן כאב-טפוס של צדיק האמת. (3) המיתודה הרפואית של הרופא היא בלתי-שגרתית. אצל ר' נחמן הרופא מתדמה ומתחזה לחולה כדי לקנות את אמונו שהרי אם יראה החולה שהוא אינו מנותק לחלוטין משאר בני אדם, הוא עלול לקבל את עצתו של החכם. מה עשה אותו חכם בסיפור ר' נחמן? "והפשיט גם כן את עצמו ערום, וישב תחת השולחן עם בן-המלך הנ"ל, וגם כן גרר פוררים ועצמות. ושאלו בן-המלך: מי אתה ומה אתה עושה פה? והשיב לו: ומה אתה עושה פה? אמר לו: אני הינדיק. אמר לו: אני גם כן הינדיק. וישבו שניהם יחד כך איזה זמן, עד שנעשו רגילים זה לזה." ומה עשה ד"ר לנגזם כדי לרפא את הירשל הורוביץ? "הוא לא

יצחק מנחם פרויד

ויצאו לאור במהדורה דו-לשונית (עברית ויידיש) כבר ב-1815. כמעט אין לך סופר עברי מערסער ועד פרץ ועד עגנון ועד אהרון אפלפלד שלא הגיעו אליו סיפורי ר' נחמן. והנה בסיפור אחד שאינו מ"ג"ג "סיפורי המעשיות" אבל הוא מן המפורסמים באוצר הסיפורים החסידיים, אנו קוראים: "פעם אחת בן-מלך נפל לשגעון שהוא עוף הנקרא הינדיק, דהיינו תרנגול-הודו, וצריך לישב ערום תחת השולחן ולגרור התיבות לחם ועצמות כמו הינדיק. וכל הרופאים נואשו מלעזור לו ולרפאו מזה, והמלך היה בצער גדול, עד שבא חכם אחד ואמר: אני מקבל על עצמי לרפאו." (כוכבי אור עמ' כ"ו-כ"ז).

החשוואה בין סיפור ברצלבי זה לבין שגעונו של הירשל מתבקשת - ואיני יכול להעלות על הדעת שקוראים רבים אמונים על הסיפור החסידי לא גילו בתאור שגעונו של הירשל חדים של מעשה זה בבן מלך שנפל לשיגעון. הדימוי הבולט לעין הוא התגלמותו המיוחדת של השגעון: החולה רואה

ד"ר מכס אייטינגון, מי שהיה ממקורבי פרויד בווינה ומייסדה של ה-P.P.A. (Pleistine Psychiatric Assn.). הניגוד הבולט בין שיטת ד"ר פרויד ושיטת ד"ר לנגזם אומר דרשני. כנגד פרויד, שעמד על המרחק המקצועי בין הרופא והחולה, ביקש לנגזם את הקירבה. וכנגד פרויד ששתק ועודד את החולה להשיח לפי תומו, כביכול, היה משיח לנגזם עם הירשל "כאדם שמדבר עם חברו" - ולרוב דיבר לנגזם על חוויות נעוריו הוא בעיירה שלו.

"ארבעים שנה יצאו מיום שיצא לנגזם מעירו הקסנה ועדיין כל שיחתו עליה." הפיסקא אשר בה מסופר על געגועי ד"ר לנגזם לעיר מולדתו אין כדוגמתה ברומן זה לשבח העיירה, שבה בלתי-שגרת ובלתי מסתייג. פרק זה הוא היחיד ברומן שיש בו ארבעה סיפורים ממוסגרים - על הלדיין העני, על פינחס הרטלבן, על רבי זנוויל, ועל פייביש וינקלר. התאור **תפשוט** של המתודה הרפואית של לנגזם אינה כה פשוטה. כתוב: **"הוא יושב ומספר עמו לעורר לבו."** המונח "לעורר לב" הוא חסידי ובמיוחד ברסלבי שחרי תפקיד הצדיק וסיפוריו הוא לעורר לבות השומעים שהם בחינת נרדמים. כמו שד"ר לנגזם שיבח את עיר נעוריו כן משבח **המספר** את ד"ר לנגזם שאין לך ברומאן זה דמות אחודה מזו: המספר, אמנם, אוהב את הירשל ואת בלומה, אבל הוא יודע לספר על חולשותיהן. מבין חזמוניות ברומאן שווה ללנגזם רק עקביה מזל, אבל מזל **תועמד** מעבר לשולי הרומן ואין רואים אותו בכלל, בשעה שד"ר לנגזם **הוא** הרופא שבלי רפואתו גיבור הרומאן, הירשל חורו-ביץ, אינו יכול להגיע לידי השלמה עם המציאות. התאור של לנגזם, אם כן, דומה לסוג "השבחים" של צדיקים חסידיים כמו שבחו של אותו חכם צדיק שריפא את בן המלך שנפל לשגעון שהוא הינדיק, דחיינו - תרנגול חודו.

וכאן כדאי לשאול מספר שאלות: מדוע מחבב המספר של "סיפור פשוט" את ד"ר לנגזם? או בניסוח אחר: מדוע יצר **עגנון** מספר שכה מחבב את ד"ר לנגזם? ומה אנחנו לומדים מחיבה זאת או משבח זה לגבי רומן

זה? שתי תכונות - אמרנו - מאפיינות את גישתו הרפואית של ד"ר לנגזם. (1) הוא מתייחס לחולים כבני-אדם ברי-אדם שהם זקוקים לתשומת-לב ולא-הבה. (2) הוא יושב ומספר עמחם מסיפורי עירו הוא, סיפורים שכולם אהבה וקרבת לבבות. הסיפור, אם כן, הוא התרופה העיקרית, והמספר הוא "רופא האמת". ב"סיפור פשוט" יצר עגנון עולם שבור, עולם חולה, גיבור שנטרפה עליו דעתו ויחד עם זה, "רופא האמת" שמסוגל לרפא את החולה ועל כן לתקן את העולם השבור. אין אדם אחר ברומן זה שהוא מסוגל לתקן את הכלי השבור - לא נציגי הבורגנות ולא נציגי המחפכה החברתית, ולא הרבי מאל-עסק, ולא בלומה נאכט האהובה האמיתית, ואפילו לא עקביה מזל, מפענח סודות ההיסטוריה. התיקון בידי ד"ר לנגזם רופא חולי הרוח היושב לא בלבוש כי אם בלמברג. במידה ש"סיפור פשוט" הוא רומן של השלמה ופיוס, נחוצה לסופר עגנון אותה דמות שהיא עשויה לרפא, דמות שדרך-התרפיה שלה דומה למלאכת הסיפור של הסופר.

הקבלה כזאת אנו מוצאים גם בסיפור של ההינדיק, של התרנגול-חודו. לר' נחמן ותלמידיו חיתה תפישה מודעת לגבי תפקיד הסיפור החסידי. בהקדמה לסיפורי המעשיות של מוהר"ן אנו למדים, למשל, שהסיפורים של הבעש"ט או מוהר"ן באים לתקן את הצינורות העליונים שנתקלקלו. ועל כן, כשם שהחכם בסיפור מביא תיקון לבן-המלך שנפל לשגעון, כך מביא **הסיפור עצמו תיקון** למי ששומע אותו או קורא אותו. בשביל הקורא האמון על יצירותיו של עגנון מעורר "סיפור פשוט" תמיחה, שחרי הפיוס והשלמה אינם הנורמה בסיפורים שמתארים עולם שאינו יראי או חסידי. מנשה חיים, וחמדת, ויצחק קומר, וד"ר רכניץ, ומיכאל הרטמן - כל אותם המספרים האלמוניים של סיפורי "ספר המעשים" - אינם מוצאים את תיקונם לא בעולם הסיפור ולא מחוץ לו. האורה שנטה ללון חזר לביתו בירושלים, אבל השאיר אחריו עולם שבור שהוא לא הצליח לתקן אותו. מבחינה זו, "סיפור פשוט" הוא חריג בין יצירותיו של עגנון. ואולם, אם נצמצם את תחום הסתכלותנו לאמצע שנות השלושים, נגלה שבין

ראשית 1934 לסוף 1937 - כלומר 4 שנים - שלוש יצירות גדולות העסיקו אותו והן: "בלבב ימים", "סיפור פשוט", ו"ימים נוראים". על אף כל ההבדלים הז'אנריים בין היצירות האלו, יש בכולם מעין קבלת הערכים היהודיים המסורתיים. אין כאן התמיהה של "פת שלמה" (1933) או הקינה של "אורה נטה ללון" (1938-39).

הזכרנו את מודעות הסופר לעצם מלאכת הסיפור, תכונה המאפיינת גם ברסלב וגם עגנון. אצל עגנון אנו מוצאים קשת רחבה של דמויות סופרים - או אמנים שהם מעין סופרים - בכל תקופות חייו, החל בבן-אורי ורפאל הסופר, וכלה בעדיאל עמזה וד"ר גינת, שלא לדבר על המספרים האלמוניים של "ספר המעשים" או "אורה נטה ללון". ברוב הסיפורים האלה הסופר המתואר אינו יכול לנצל את מלאכתו כדי להביא תיקון לעולמו. רפאל, למשל, אינו מצליח על אף כל עבודתו בקודש לזכות בבן. אדרבא, אשתו מרים מתה עליו, והוא גווע בסוף הסיפור בשעת ריקוד רוגש, צונח לרצפה וספר התורה בזרועותיו. ומאידך, עד כמה שידוע לנו, עדיאל עמזה עדיין שרוי בבית המצורעים עוסק במחקריו על העיר גומלידתא. לחוקר זה אין רע, ושמם יזכר רק בחוג חוקרי גומלידתא החרבה.

מיוחד הוא ד"ר לנגזם שידע לרפא את הירשל חורביץ, להחזירו לחנות ברחוב הראשי בשבוס ולחיק משפחתו. עם שובו הביתה מתאהב הירשל לראשונה באשתו מינה ומוליד בן שני אחוב **יותר** ובריא **יותר** מבנו הראשון. לבן הראשון שנולד שלא מתוך אהבה, נתן הסופר את השם האירוני: משולם, ואילו לבן השני הוא לא נתן שם בכלל. את עניין השמות דורש המספר במפורש: **"אלף שמחות שמחו עליו אבותיו על אותו תינוק ואלף שמות קראו לו, כל יום שברא הקדוש ברוך הוא ברא עמו שם חדש. יש שמות שיש להם פירוש, שמות שאין להם פירוש מחמת רוב השמות שקראו לו נשתקע שמו מעריסתו."** המספר, אם כן, מסתיר את השם. ואשר לפירוש הסתרי-השם אעיר בסוף דברי כמו שהעיר ר' נחמן בסוף סיפור ההינדיק: **"והנמשל מובן למבינים."**